Dr. A. Merthan Dündar

PAN-İSLÂMİZM'DEN BÜYÜK ASYACILIĞA:

Osmanlı İmparatorluğu, Japonya ve Orta Asya

ÖTÜKEN

Sevgili annem Güler Dündar
ve sevgili babam
(E) Kd. Albay Oğuz Ertan Dündar'a hürmetle,
Sarıkamış-Allahuekber Dağları şehitlerine
minnetle ithaf olunur.

İÇİNDEKİLER

Önsöz 11
Giriş 13

I. BÖLÜM
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN
ORTA ASYA POLİTİKALARI

1. 1. 1876 Öncesi Orta Asya ve Osmanlılar 25

1. 2. Osmanlı İmparatorluğu ve Orta Asya Hanlıkları 35
1. 2. 1. Buhâra Hanlığı ile Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki İlişkiler 38
1. 2. 2. Hîve (Harezm) Hanlığı ile Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki İlişkiler 42
1. 2. 3. Hokand Hanlığı ile Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki İlişkiler 43
1. 2. 4. Kâşgar Hanlığı ile Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki İlişkiler 44

1. 3. II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı İmparatorluğu 49
1. 3. 1. Pan-İslâmizm Meselesi 56
1. 3. 2. Yeni Welt Politik'in Önemli Silahı; Pan-İslâmizm ve Büyük Güçler 60
1. 3. 3. II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Asya'ya Bakışı: Siyasî Birlik mi? Müslüman Dayanışması mı? 65
1. 3. 4. Osmanlı-Alman Yakınlaşması 69

1. 4. İttihat ve Terakki Dönemi 77
1. 5. I. Dünya Savaşı ve Türkçülük 92
1. 5. 1. Orta Asya'ya Yönelik Türk Operasyonları 93
1. 5. 2. Siyasî Operasyonlar ve Amaç 96
1. 5. 3. Siyasî ve Silâhlı Propaganda 99
1. 5. 4. Pan-İslâm'dan Pan-Asya'cılığa: Türk-Japon İttifakı 113

II. BÖLÜM

JAPONYA'NIN ORTA ASYA POLİTİKALARI

2. 1. Ada Devletinden İmparatorluğa 127
2. 1. 1 Meiji Dönemi Öncesi Japonya 127
2. 1. 2. Sömürgeciler Sarı Deniz'de 130
2. 1. 3. Meiji Döneminde Japonya 136
2. 1. 4. Çin-Japon Savaşı (1894-1895) 139
2. 1. 5. Rus-Japon Savaşı (1904 -1905) 141
2. 1. 6. Büyük Asyacılık 144

2. 2. İslâm, Pan-İslâmizm ve Japonya 148
2. 2. 1. Japonya'nın İslâmla Tanışması 148
2. 2. 2. Japonya'da Türk-Tatarlar ve İslâmiyet 158
2. 2. 3. Orta Asya'ya Gönderilen Araştırmacılar, Heyetler, Ajanlar ve Kurumlar 176

2. 3. Japonya'nın Orta Asya'ya Sızma Yöntemleri 183
2. 3. 1. Milliyetçi Dernekler 183
2. 3. 2. Ordu 187
2. 3. 3. Dışişleri Bakanlığı (Gaimusho) 187
2. 3. 4. Yazılı Propaganda 191

2. 4. Japonya'nın İslâm Dünyasına Yönelik Propagandaları 207
2. 4. 1. Japonya İçin Önemli Operasyon Sahaları 208
2. 4. 2. Japonya'nın Rusya Müslümanlarına Yönelik Propaganda Faaliyetleri 209
2. 4. 3. Japonya'nın Çin Müslümanlarına Nüfuz Etme Metotları ... 212
2. 4. 4. Japonya'nın Doğu Türkistan'a Gönderdiği Ajanlar 218

2. 5. Japonya'nın Orta Asya Politikaları ve Osmanlı Hanedan Mensupları 225
2. 5. 1. Osmanoğulları ve Japonya 228
2. 5. 2. Türkistan İmparatoru Osmanlı Şehzadesi Abdülkerim 237
2. 5. 3. Şehzade'nin ve Hayallerin Sonu..... 246

Sonuç 255

Kaynaklar..... 263
I. Arşiv Belgeleri 263
II. Makale ve Kitaplar..... 265

Dizin..... 281

ÖN SÖZ

Tarih boyunca birçok halkın, kültürün ve dinin kaynaştığı yer konumundaki Orta Asya, birbirinden binlerce kilometre uzakta bulunan Türkiye ve Japonya'nın tarihlerinde de önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda bu bölge, yakın geçmişlerinde ekonomik, askerî ve siyasî konularda benzer tecrübeler yaşamış olan iki ülkenin dış siyasetlerinin de kesişme noktasını oluşturmaktadır. Özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak, Batıda II. Abdülhamid yönetimindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Doğuda Meiji idaresindeki Japonya'nın Orta Asya'ya yönelik olarak uyguladıkları politikalar, iki dünya savaşı arasındaki dönemde bölgenin siyasî ve ekonomik durumunu doğrudan etkilemiştir. Ancak ne Türkiye'de ne de Japonya'da bu durumu ve yakın tarihe olan yansımalarını karşılaştırmalı olarak inceleyen detaylı çalışmalar bulunmamaktadır.

Öncelikle bu araştırmayı yaparken, her konuda bana büyük sabır ve anlayış gösteren hocam, Prof. Dr. Özkan İzgi'ye teşekkürü borç bilirim. Japon arşivlerinde çalışabilmem için izin ve referans veren hocam Prof. Dr. Pulat Otkan'a, beni Tokyo Üniversitesine kabul eden Prof. Dr. Yamauchi Masayuki'ye, Keio Üniversitesinde araştırma yapmama yardımcı olan, maddî manevî desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Sakamoto Tsutomu'yla eşi Sayako Hanım'a, bana değerli bilgiler vererek destek olan Türkolog dostum Matsu-

naga Akira'ya, Japonca metinleri günümüz Japoncasına çevirmede yardımcı olan genç araştırmacı dostlarım İnaba Hanımla İshihara ve Takamaru (Kaçamaru) Beyler'e, Japonya'daki araştırmamın bursunu veren Japon Vakfı'na (Kokusai Kouryuu Kikin), Tokyo Türk Tatar arşivinden yararlanmamı sağlayan ve çok önemli bilgiler veren Temimdar Muhit Bey ve eşine, Kobe'de Kilki ailesine, Amerika Birleşik Devletlerinde yaşayan Cüneyt Çapanoğlu'na, gerekli kitaplar konusunda bana yardımcı olan Ahmet Özcan'a, Arapça tercümeleri yapan dostum Dr. Ethem Polat'a, öğrencim Çağdaş Çelik'e, Binbaşı Servet Avşar'a, Doktora Tezi olarak hazırladığımız bu çalışmamızın, gözden geçirilerek kitap hâline gelmesinde büyük emeği olan meslektaşlarım Doç. Dr. A. Melek Özyetgin'e ve Doç. Dr. Abdullah Gündoğdu'ya, çalışmamın tamamlanmasını sabırla bekleyen eşim Ayşem'e ve kızım Irmak'a içten teşekkürlerimi sunarım.

Dr. Ali Merthan DÜNDAR

Ankara, Nisan 2006

GİRİŞ

Asya kıtasının Batısında ve Doğusunda yer alan Türkiye ve Japonya'nın ilişkileri çok eskilere dayanmamaktadır. İlk temas 19. yüzyılın son çeyreğinde başlamış ve üç kıtada toprakları bulunan, köklü bir tarihe, geleneğe sahip, dönemin büyük devletlerinden biri olan Osmanlı İmparatorluğu ile dünyada siyasî, askerî ve ekonomik hiçbir konuda fazla ağırlığı olmayan, fakat yavaş yavaş dışa açılmaya başlayan Japonya, birbirlerini keşfetmişlerdir. Bu dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılı Devletler karşısında iyice zayıfladığı, askerî konulardaki geriliğine paralel olarak, ekonomik alanlarda da dışa bağımlılığının arttığı ve kapitülâsyonlar sebebiyle siyasî olarak da özgürlüğünü yitirdiği dönemdir. Bu durum, aynı zamanda imparatorluk sınırları içindeki etnik unsurlar arasında da, dış tahrikler ve milliyetçi fikirler sebebiyle, ayaklanmaların ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Aynı zaman dilimi içinde, ekonomik, kültürel, siyasî ve askerî alanda kendini izole etmiş bir ada devleti konumundaki Japonya da, Batılıların tehditleriyle zoraki olarak dış dünyaya kapılarını açmaya başlamış ve Osmanlı İmparatorluğu örneğindeki gibi kapitülâsyonlar sebebiyle, siyasî olarak yarı bağımsız bir devlet hâline gelmiştir.

Her iki ülke aydınlarının birçoğu da, içinde bulundukları durumdan kurtulma yolunun, Batının teknolojisini, bilimini ve kültürünü almaktan geçtiğini, kısaca Batılılaşmanın gerekli olduğunu düşünmüşlerdir.

Osmanlı İmparatorluğunda *Tanzimat Dönemiyle* başlayan yenileşme, Batılılaşma hareketleri padişah II. Abdülhamid (1876-1909) zamanında da devam etmiş, ancak savaşlar, isyanlar ve ülke içindeki siyasî buhranlar sebebiyle beklenen atılım sağlanamamıştır. Japonya'da ise İmparator Meiji döneminde (1868-1912) aynı şekilde Batılılaşma hareketlerinin başladığını görüyoruz. Ancak Osmanlı İmparatorluğundan farklı olarak Japonya, Batılılaşma yolundaki serüvenini başarıyla tamamlamış ve kısa sürede kendini, içinde bulunduğu zayıf durumdan kurtarabilecek alt yapıyı sağlamayı başarmıştır. Özellikle teknolojik konulardaki atılımlar, ekonomik alanda büyümeyi getirmiş ve buna paralel olarak hızla güçlenen ordusu da Japonya'yı dünyanın *Büyük Güçleri* arasına sokmuştur.

Hemen hemen aynı dönemde Batılılaşma faaliyetlerine yönelmiş bu iki devletten Japonya'nın çabalarında başarılı olması, hiç şüphesiz Osmanlı İmparatorluğuyla kıyaslandığında; daha homojen bir etnik yapıya sahip olmasından ve jeopolitik, ekonomik açıdan, çok da önem taşımamasından kaynaklanmaktadır. İstediği tavizleri alan Emperyalist devletler için Japonya'nın başkaca bir önemi kalmamış, bu durum da güçlü merkezî yönetimin tüm dikkatini, sadece yenileşme ve kalkınma projelerine vermesini sağlayarak, ülkenin içinde bulunduğu durumdan kurtulması sonucunu doğurmuştur.

1904-1905 Rus-Japon Savaşına kadar olan dönemde Rusya, hem Japonya hem de Osmanlı İmparatorluğu için büyük bir tehdit kaynağıdır. Bu sebeple Avrupa ve Amerika'ya giden Japon resmî heyetleri, yolları üzerinde bulunan Osmanlı başkentine de uğrayarak, Rusya'ya karşı

Osmanlı yönetimi ile askerî ve ekonomik konularda ittifak kurmak için girişimlerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda ilk olarak, Japon Dışişleri kâtiplerinden *Fukuchi Genichiro* resmî bir ziyaret amacıyla İstanbul'a gelmiş (Şahin 2001: 13), daha sonra da özellikle ticaret alanında işbirliği ortamı yaratmak üzere taraflar arasında karşılıklı görüşmeler yapılmıştır.[1] 14 Temmuz 1889 yılında resmî bir ziyaret amacıyla, İstanbul'dan Japonya'ya giden *Ertuğrul Fırkateyni* görevini tamamladıktan sonra dönüş yolunda, 16 Eylül 1890 akşamı Ooşima adası açıklarında fırtınaya yakalanmış ve kayalara çarparak batmıştır (Komatsu 1992: 13), (Mütercimler 1993: 173). İki ülke arasındaki ilişkiler, bu kaza sonucunda, duygusal bir mahiyet kazanmış olmakla beraber, siyasî olarak bir ilerleme sağlanamamıştır. Temaslar bu şekilde I. Dünya Savaşına kadar devam etmiş ve Japonya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilk resmî anlaşma, *Mondros Mütarekesi* olmuştur.

Ülkemizde ve Japonya'da, Türk Japon ilişkileri konusunda yapılan çalışmalar daha çok, resmî ilişkilerin kurulması, Ertuğrul Fırkateyni faciası ve iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri konu almaktadır.[2] Ancak üzerinde çok durulmuş bu popüler konulardan başka, Türk Japon ilişkilerinin fazla bilinmeyen yönünü oluşturan, *Japonya'daki Türk varlığı* ile Osmanlı vatandaşlarının Japon dış siyasetinde oynadığı önemli rollerle ilgili olarak yapılmış, kapsamlı bir araştırma mevcut değildir. Bu bakımdan çalışmamızın, iki ülke arasındaki ilişkilere farklı bir bakış

---

[1] Daha çok Londra ve St. Petersburg temsilcilikleri aracılığıyla sürdürülen bu görüşmelerin, anlaşmayla sonuçlanmamasının temel sebebi, Japonya'nın Osmanlı yönetimine karşı ticarî kapitülasyon teklif etmesi ve II. Abdülhamid'in böyle bir anlaşma imzalayarak Rusya'yı tahrik etmek istememesidir (Şakir 1994: 28, 29).

[2] Bu konularla ilgili son yıllarda Türkiye'de yapılan çalışmalar, Kaynakça bölümünde gösterilmiştir.

açısı kazandırarak, içerdiği bilgi ve görüşler itibariyle, Türk-Japon ilişkileri tarihiyle ilgili araştırmalara, yeni bir katkı sağlayacağını umuyoruz.

Konunun *coğrafî sınırları*, Osmanlı toprakları, Kafkasya, İran, Afganistan, Rusya (Batı Türkistan), Çin (Doğu Türkistan ya da Çin'in siyasî adlandırmasıyla Sincan) ve Japonya olarak belirlenmiş, ayrıca bu sınırlar içinde yaşayan Müslümanlar ve Türk soylu-dilli halklar da araştırmaya hedef olan temel unsurlar olarak seçilmiştir.

ARŞİV MALZEMELERİ

Çalışmamızda kullandığımız birinci el kaynakları, Başbakanlık Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Arşiv Belgeleri; eski adıyla Tokyo Türk Tatar Cemiyeti, yeni adıyla Tokyo Türk Cemiyeti Arşiv Belgeleri; Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Japonya Diplomatik Arşiv Belgeleri oluşturmaktadır.

İmparatorluk dönemiyle ilgili Osmanlıca Belgeleri, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığının yayımladığı, *Osmanlı İmparatorluğu İle Kafkasya, Türkistan Ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1687-1908 Yılları Arası)*, (Ankara 1992) ve yine aynı kurum tarafından yayımlanan, *Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri (XVI.-XX. Yüzyıllar)*, (Ankara 2004) adlı; orijinal belgelerin transkripsiyonlarının, tıpkıbasım ve günümüz Türkçesine aktarmalarının yer aldığı kataloglardan aldık. Bu belgeler Osmanlı İmparatorluğu ve Türkistan Hanlıkları arasındaki ilişkileri göstermesinin yanında, Orta Asya Türk Hanlıklarının siyasî, ekonomik ve askerî durumlarıyla ilgili dosyalar içermesi bakımından da önemlidir. Ayrıca tez çalışmamızda Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün *www.devletarsivleri.gov.tr* adresinde bulunan sanal ortam kataloglarından da yararlanılmıştır. Cumhu-

riyet Dönemi ile ilgili olarak da, Türkiye Cumhuriyeti, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nin yayımlanmamış belgeleri kullanılmıştır. Tezde kullanılan birinci el diğer Türkçe belgeler de, Japonya'nın Tokyo şehrinde, Shibuya semtine bağlı, Yoyogi Uehara'da bulunan *Tokyo Türk Cemiyetinin* Arşivinden ve aynı yerde bulunan *Tokyo Mahalle-i İslâmiye Matbaası* (diğer adıyla *Matbaa-i İslâmiye*) arşivinden temin edilmiştir.

Araştırmamızda kullandığımız Amerika Birleşik Devletlerinin farklı birimlerine ait belgeler için, Tokyo'da bulunan *Kokuritsu Kokkai Toshokan* (Meclis Kütüphanesi Mikrofilm bölümü) ve *Keio Üniversitesi* mikrofilm arşivlerinden faydalandık. Kullandığımız Amerikan kaynaklarını, adı 1950'den sonra *Central Intelligence Agency* olarak değiştirilen *Office Of Strategic Services* belgeleri, Askerî Haberalma Biriminin hazırladığı, *MID Reports* (U. S. Millitary Inteligence Department) ve *Records Of The U.S. Department Of State Relating To The International Affairs Of Japan. 1930- 1939. SIJ*. olarak tanımlayabiliriz.

Bunlar içinden en çok faydalandıklarımız, *Office Of Strategic Services, Resaearch and Analysis Branch* (Araştırma ve Analiz Birimi) raporlarıdır. Bu raporların muhtevasını kısaca şu şekilde tanıtabiliriz:

I. Amerika Birleşik Devletleri Arşiv Belgeleri

R & A No. 890, Japanese Infiltration Amoung The Muslims Throughout The World, 15 May 1943: Japonya'nın Dünya Müslümanlarına nüfuz etme çabalarını içeren bu rapor 19 sayfa olup, ayrıca bir sayfa grafik ve bir sayfa da harita içermektedir. Bu raporda, Japonya'nın İslâm Dünyasına nüfuz etmek için kullandığı metotlar ve Japonya'nın Müslümanlarla olan ilişkilerinde aracılık yapan dernek ve şahıslarla ilgili bilgiler bulunmaktadır.

R & A No. 890. 1 Japanese Infiltration Among Muslims In China,15 May 1944: Bu rapor Çin Müslümanlarına, özellikle de Doğu Türkistan'da bulunan Türkçe konuşan halklara yönelik yapılan Japon propagandasını anlatmaktadır. Toplam 146 sayfa olan bu çalışmada Rusya, Afganistan ve Hindistan'la ilgili kısa bilgiler de yer almaktadır. Belgenin kim kimdir adlı son bölümünde, Japonya'nın İslâm Dünyasına yönelik propagandasında yer alan Japon, Çinli, Türk ve diğer milletlerden kişilerin listesi verilmiştir. Bu rapor, 1923 yılı sonrasında Japonya'nın hizmetine girdiği iddia edilen, anti-Kemalist Türklerle ilgili olarak da önemli bilgiler içermektedir.

R & A No. 890. 2 Japanese Attempts At Infiltration Amoung Muslims In Russia And Her Borderlands, August 1944: Bu analiz raporu da, Japonya'nın Rusya ve Rusya'ya komşu topraklardaki, Müslümanlara yönelik nüfuz ve propaganda faaliyetlerini içermekte olup, toplam 90 sayfadır. Ayrıca içinde, Japonya ile Rusya Müslümanları arasındaki irtibatı sağlayan kişilerin de kısa biyografileri mevcuttur.

U. S. Millitary Inteligence Department, yani askerî haberalma birimi tarafından hazırlanan *MID* raporlarında da, II. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında Japonya ile ilgili toplanmış bilgiler bulunmaktadır. Bu raporların içindeki, özellikle Milliyetçi Japon dernek ve kuruluşlarına odaklanarak hazırlanmış tarihçeler, detaylı olmaları bakımından önemlidir.

Records of The U.S. Department of State Relating To The International Affairs of Japan. 1930- 1939. SIJ. adlı belgelerde de, daha çok Japonya'nın, sosyo-kültürel ve ekonomik durumu ile bunları etkileyen siyasî, askerî, hukukî yapıları inceleyen raporlar yer almaktadır.

II. İngiltere Arşiv Belgeleri

British Foreign Office dosyaları da çalışmamıza önemli katkıda bulunmuştur. Aylık bölgesel bilgilendirme analizleri, istihbarat raporları ve telgraflardan oluşan bu belgeler, Asya'nın her köşesiyle ilgili olarak detaylı ve önemli bilgiler içermektedir. Aynı zamanda *British India Office* raporlarını da içeren İngiliz belgelerini Japonya'da, *Kokuritsu Kokkai Toshoukan*, *Keio Üniversitesi*, *Tokyo Üniversitesi (Komaba) ve Toyou Bunko* kütüphanelerinin mikrofilm bölümlerinden temin ettik.

III. Japonya Arşiv Belgeleri

Japon resmî belgeleri de *Gaikou Shiryoukan*'dan (Japonya Diplomatik Arşivi) temin edilerek kullanılmıştır. Bu belgeler; Japon İçişleri Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığına ait olup, çeşitli dış misyonlar, askerî istihbarat, polis kayıtları ve eyalet valiliklerinden gelen raporlardan derlenen bilgileri içermektedir. Bu dosyalar şunlardır:

Gaikoku Shinbunkisha Tsuushiniu Kankei Zakken, Torukojin no Bu, Dai Tan Ken, A 350 2-21, Showa 8.

(開国新聞記者通信員関係雑件土耳古人ノ部第単券, A 350 2-21). (Yabancı gazetecilerle ilgili dosya; Türk gazetecileri).

Kakkoni Okeru Shukyou Oyobi Fukyou Kankei Zakken, Kaikyou Kankei, Dai 2 Kan, I.210-2-5.

(各国に於ける主教及び布教関係雑件回教関係第二巻 I.210-2-5). (Yurtdışındaki din, misyonerlikle ilgili dosya. İslâmiyetle ilgili kısım. II. Cilt.)

Kakkoni Okeru Suukyou Oyobi Fukyou Kenkei Zakken, Kaikyou Kankei, Dai 3 Ken, I 210 2-5, Showa 16.

(各国に於ける主教及び布教関係雑件回教関係第三巻 I.210-2-5). (Yurtdışındaki din, misyonerlikle ilgili dosya. İslâmiyetle ilgili kısım. III. Cilt.)

Honponni Okeru Shukyou Oyobi Fukyou Kankei Zakken Kaikyou Kankei, Dai 1Kan Showa 8, I.210-1-2.

(本邦二於ケル宗教及布教関係雑件回教関係（大日本回教協會ヲ含ム）第一巻 I.210-1-2). (Japonya'daki din, misyonerlikle ilgili dosya. İslâmiyetle ilgili kısım. I. Cilt.).

Naimushou Keihokyoku Hen, Gokuhi Gaiji Keisatsu Gaikyo, Dai Ikkan. (İçişleri Bakanlığı Kayıtları, Polis istihbaratı I. Cilt.).

Naimushou Keihokyoku Hen, Gokuhi Gaiji Keisatsu Gaikyo, Dai Sankan. (İçişleri Bakanlığı Kayıtları, Polis istihbaratı III. Cilt.).

Bu belgeleri değerlendirirken, özellikle istihbarat raporlarında temkinli davranmaya gayret ettik ve olabildiğince bilgileri diğer kaynaklardan da teyit etmeye çalıştık. Bu bağlamda şüpheli bulduğumuz belgeleri kullanmamayı tercih ettik.

Araştırmamızda değişik ülke gazete ve dergilerinden de faydalanılmıştır. Gazeteler; Amerika Birleşik Devletleri'nden *The New York Times*, İngiltere'den *The Times*, İsviçre'den *Le Temps*, Çin'den *Nort China Daily News*, Türkiye'den *Ulus, Vakit* ve *Cumhuriyet*'tir. Dergiler ise; İtalya'dan *Oriento Moderno*, Çin'den *The China Weekly Review*' dır. Ayrıca diasporada yaşayan Türk-Tatarlar tarafından basılan dergilerden, Tokyo'da yayımlanan *Yeni Yapon Muhbiri* ve Berlin'de yayımlanan *Yeni Milli Yol* adlı dergilerden de yararlandık.

HATIRAT VE SEYAHATNAMELER

Hatırat ve seyahatnamelerden de, Mehmed Âtıf Bey tarafından yazılan ve İsmail Aka, Vehbi Günay, Cahit Telci tarafından yayına hazırlanan, *Kâşgar Tarihi, Bâis-i Hayret Ahvâl-i Garibesi* adlı eserden faydalandık. Bu eserin ekler kısmı, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkistan Hanlıkları arasında yapılan bazı yazışmaların suretlerini içermesi bakımından önemlidir. Amerikalı diplomat Eugene Schuyler'in yazdığı ve Kolağası Ahmed Efendi'nin bir bölümünü çevirdiği seyahatname, 19. yüzyıl Orta Asya'sının siyasî, ekonomik ve kültürel hayatıyla ilgili

önemli gözlemler içermektedir. *Türkistan Seyahatnamesi* olarak Türkçeye çevrilen bu eseri, Ali Ahmetbeyoğlu, Kemal Özcan ve İshak Keskin yayına hazırlamışlardır.

İttihat ve Terakki yönetimince Orta Asya'ya gönderilen Ahmet Kemal (İlkul)'un yazdığı, *Çin Türkistan Hâtıraları, Shanghay Hâtıraları* adlı eser de, kullandığımız bir başka seyahatnamedir. Bundan başka, Teşkilat-ı Mahsusa'nın özel görevle Orta Asya'ya yolladığı beş Türk'ten biri olan, Adil Hikmet Bey'in yazdığı, *Asya'da Beş Türk* adlı kitap da, özellikle İngiliz belgelerini teyit ya da tenkit etmemizde çok faydalı olmuştur. Her iki seyahatname de, Yusuf Gedikli tarafından yayına hazırlanmıştır.